

BOHUMIL TRNKA (3. 6. 1895–14. 2. 1984)

Oldřich Leška (Praha)

Počátkem června minulého roku uplynulo sto let od narození Bohumila Trnky, řádného profesora anglického jazyka a starší anglické literatury Karlovy univerzity.

Trnka stál u zrodu Pražského lingvistického kroužku a celý svůj vědecký život naplňoval a rozmnožoval jeho myšlenkový odkaz. Máme dobrou příležitost, abychom si blíže všimli Trnkova obecně lingvistického díla a jeho postavení v Kroužku. Je to totiž postavení zvláštní: sotva lze říci, že na sebe kdy upoutal takovou pozornost jako Jakobson nebo Trubeckoj, anebo Mukařovský, ale také těžko nacházíme někoho, kdo by tak cílevědomě a promyšleně budoval své myšlenkově zřetelně artikulované dílo jako právě Trnka, a to bez ohledu na vnější okolnosti. Trnkovo dílo vyrůstalo bez vnějších efektů, ale také bez jakéhokoli tápání. Jeho práce jsou málomluvné, říkají tolik, kolik autor chtěl nebo mohl právě říci; čtenáře mohou dráždit některá místa, kde ho autor opouští právě na prahu nového poznání. Trnka byl pozorný čtenář a posluchač, ale do polemik se nepouštěl. Šíří kontextu, v němž viděl lingvistiku, ukazují jeho práce historiografické (Trnka 1948, 1952).

Bohumil Trnka pocházel z jihovýchodních Čech, z Kletečné u Humpolce, ale od svých gymnaziálních let byl spjat s Prahou. Po absolvování klasického gymnázia v r. 1913 se zapisuje na filozofickou fakultu české univerzity v Praze. Volba oboru pro něho byla snadná, protože již na gymnáziu ho filologie přitahovala. Studuje germánskou filologii a češtinu, jeho učiteli jsou Josef Janko, Oldřich Hujer, V. Mathesius a Josef Zubatý, a to jako indoeuropeista i bohemista, protože v letech 1. světové války suploval za Emila Smetánku, nástupce Jana Gebauera. Mimo univerzitu bylo pro Trnku významné setkání s romanistou Karlem Skálou, který užíval pseudonym Rocher; Rocher/Skála byl znám především jako autor dobrých a zajímavých učebnic, a to staré francouzštiny a série učebnic moderních románských jazyků, které se opírají o znalost latiny. Pro Rocherovo myšlení bylo charakteristické, že se snažil čelit historickému atomismu hledáním motivů, které by spojovaly řadu změn v celek a vedly tak k pochopení přestavby systému. Trnka pak následoval příklad Rocherův a vydal později sérii učebnic všech moderních germánských jazyků, které vycházely ze znalosti němčiny. Říkalo se, že jeho miláčkem byla holandština.

Časopis pro moderní filologii, 78, 1996, č. 2

V roce 1918 Trnka uzavírá studia státními zkouškami a o dva roky později (1920) podává disertační práci (The origin of the Germanic weak verb conjugation), kterou získává titul doktora filozofie. Shoda okolností tomu chtěla, že si vytvořil pevný osobní i pracovní vztah k svému učiteli V. Mathesiovi. Mathesia postihl v roce 1921 oční neduh, který mu zabránil dokončit započaté dějiny anglické literatury a vůbec znesnadňoval vědeckou práci. Trnka se stává Mathesiovým pomocníkem a pak důležitým spolupracovníkem až do doby války, kdy se Mathesius po uzavření českých vysokých škol (1939) odstěhoval do Kolína, kde rodina vlastnila domek.

V roce 1925 se Trnka habilituje; předkládá práci o syntaktické charakteristice anglosaských památek básnických, která v témž roce vychází v řadě, kterou pod Mathesiovým vedením vydává anglický seminář (Trnka 1925). Mathesius velmi zajímavě zreformoval anglicistická studia; středem pozornosti se stal jazyk moderní, z historie střední angličtina a utváření spisovného jazyka. Starší úseky vývoje jazyka se probíraly především v seminářích při interpretaci textů. Mathesius se věnoval obvykle době novější, Trnka době starší, ale toto rozdělení nebylo přísné a pravidelné.

Příprav Kroužku se Trnka – jako nejbližší spolupracovník Mathesiův – účastní od samého počátku, od podzimu 1925 (14. října 1925), kdy na neformální schůzce Mathesius přednáší svůj pohled na úkoly moderní lingvistiky (Mathesius 1926), pro jejichž řešení – jak pak ve vzpomínkách říká (Mathesius 1982) – založil Kroužek. Trnka je jeho pečlivým jednatelem a také zpravodajem o diskusních večerech Kroužku; pro nás to je cenná informace o obsahu přednášek a jen litujeme, že zprávy nejsou podrobnější.

Po válce se kroužek již ve starém složení nikdy nesešel; Trubeckoj a Mathesius zemřeli, Jakobson, Bogatyrev, Čyževskij zůstali v cizině. Zvláště léta po roce 1948, kdy se začíná s reformou vysokoškolského studia a brzy nato s přestavbou vědeckých společností, nebyla snadná. Kroužek se odmlčel, řada *Travaux* přestala vycházet, časopis *Slovo a slovesnost* se zachoval jen podle názvu (byl to obratný trik, anebo dobře míněná připomínka někdejších dob?). Trnka se dostává do značné izolace, ale v ní si zachovává obdivuhodnou myšlenkovou nezávislost; dokonce se mu podařilo uhájit v rámci reformovaných vědeckých společností samostatnost *Skupiny pro funkční jazykozpyt*, kterou vedl i po svém penzionování (1970). Díky Trnkovu vlivu si tato skupina zachovávala zřetelnou vnitřní souvislost s hlavní myšlenkovou linií Kroužku, byla to skupina Trnkova.

Trnka byl mnohem více spjat s moderní dobou, do níž vstoupil po univerzitních studiích, než nám prozrazoval jeho profesionální zájem a zevnějšek. Patřil do moderní doby, ale jinak než např. Jakobson, o němž vypravují

memoáristé. Zajímalo ho nejen jazykové vyučování, ale také pomocné mezinárodní jazyky, těsnopis a psaní na stroji.

První dvě větší Trnkovy publikace (Trnka 1924, 1925) nepřinášejí nic metodologicky opravdu pozoruhodného. Lze pouze upozornit, že obě pojednávají o syntaxi, což nebyla charakteristická tematika historických studií. V první Trnka dobře ukazuje souvislost mezi významovou a formálně konstrukční stránkou anglického *to have* a navazuje na Mathesiovy studie, které se obíraly tematickou funkcí subjektu, která vyznačuje formálně obsahovou stránku anglické věty (srov. např. náhrada neosobních vazeb typu *me shame* vazbami typu *shame haven*; archaické *methinks*). Druhá práce – Trnkova habilitace – svědčí o silnějším vlivu Mathesiovu, na jehož popud vznikla. V úvodu Trnka zdůrazňuje význam synchronního (statického) zkoumání; pro odstínění stavu staroanglického jej porovnává s povahou básnických památek jiných germánských jazyků. Legitimizace vědeckého synchronního zkoumání a kontrastivního studia – na rozdíl od historicko-srovnávací metody – to byly snad všeobecně tehdy nejvýraznější znaky moderní lingvistiky; v době, kdy Trnka svou práci píše, spatřoval např. Mathesius (Mathesius 1926) Saussurovu zásluhu právě v zdůvodnění synchronního zkoumání.

Trnka, který kontrastivní metodě věnoval zvláštní studii (Trnka 1929), uvažoval o jejich možnostech i v době pozdější. Je pro něho příznačné, že se k této otázce vrací v souvislosti se systémově hierarchickým uspořádáním jazyka: upozorňuje, že vzhledem k této jeho vlastnosti jsou porovnatelné jen strukturální homologie (Trnka 1961). V té době se porovnávací/kontrastivní studium jazyků stávalo pomalu ve světě na čas lingvistickou módní novinkou.

Velkou událostí pro Kroužek a tedy i pro Trnku byl I. mezinárodní kongres lingvistů v Haagu v dubnu 1928 (Actes 1928); začala fonologická perioda ve vývoji Kroužku, která mu vynesla to, že se začalo brzy (1932) ve světě mluvit o pražské (fonologické) škole. Svou účastí na sjezdu se Kroužek dostal do širokého povědomí tehdejší světové lingvistiky jako ohnisko moderního lingvistického uvažování, jehož představitelé si dobře rozumějí se ženevskou školou. Bylo ovšem také šťastnou okolností pro pořadatele sjezdu, že příspěvky z Prahy a ze Ženevy strhly na sebe v Haagu všeobecnou pozornost: holandské lingvistické dosáhli tak totiž záměru, s nímž sjezd svolávali – podpořit neklamné známky úsilí o metodologickou obnovu, jehož projevy v poválečné době byly již tak zřetelné, že je nebylo možné přehlédnout.

V závěru sjezdu se zvláště vytýkají teze formulované společně pražskými a ženevskými účastníky a předložené k schválení v závěru metodologicky

nejzávažnější IV. sekce (metody lingvistického popisu jazyka) a pojem jazykového svazu zdůvodněný N. S. Trubeckým. Zvláštní pozornosti se těšila fonologie, kterou ve svých tezích představil R. Jakobson (podpisy připojili N. Trubeckoj a S. Karcevskij). Fonologie nabyla rychle díky intenzivní práci R. Jakobsona a N. Trubeckého poměrně zřetelně ucelené podoby, kterou můžeme přehlédnout o dva roky později ve výsledcích *Pražské fonologické konference* (TCLP 4, 1931) a pak – o rok později – na 2. světovém lingvistickém kongresu v Ženevě. Je zajímavé projít svazek TCLP 4 celý, abychom si uvědomili širší kontext pražské fonologie.

Jakobson vychází z de Saussurova důrazu na negativní, relativní povahu výrazových jednotek – fonémů, ale spojuje je s jejich významově rozlišující funkcí v poměru k obsahové složce znaku (signifié). Toto rozsahové zúžení fonému – ve srovnání s chápáním de Saussurovým – zevšeobecnělo a dokonce si vlastně tohoto rozdílu nikdo nepovšiml. Úkolem fonologie je ukázat zjištěný repertoár v systémově uspořádané podobě vycházející ze substantiální stránky výrazu. Zvláštní pozornosti si zasluhují korelační řady; je také důležité zjišťovat vzájemné vztahy korelačních řad v rámci systému: mohou se kombinovat (např. znělost (:: neznělost) a palatalizovanost (:: nepalatalizovanost)), podmiňovat (např. melodie → kvantita) nebo vylučovat (např. palatalizovanost \perp melodie). Univerzální zákony uspořádání podobného typu vnášejí – podle Jakobsona – světlo do povahy vývojových procesů. Tuto fonologii lze charakterizovat jako zaměřenou na paradigmatickou reprezentaci, tedy jako paradigmatickou fonémiku. To však nebyla jediná fonologická koncepce v Pražském kroužku. Mathesius (Mathesius 1926) připomíná mezi důležitými úkoly pro chystaný Kroužek funkční rozbor stránky zvukové. Na podzim po haagském kongresu přednáší Mathesius v Kroužku svou koncepci fonologie (Mathesius 1929a, 1929b), která podle promyšlenosti a propracovanosti textu nebyla příležitostnou reakcí na Jakobsonovy teze.

Pojetím fonému se Mathesius neliší od Jakobsona; zjištění fonemického repertoáru je tedy samozřejmým úkolem fonologického zkoumání. Avšak poznání fonologického systému jazyka je pro Mathesia jiný a širší úkol než pro Jakobsona: spočívá v rozboru způsobu využití fonémů ve výstavbě výrazové složky slov a tvarů. Mathesiova fonologie je v podstatě imanentní. Individualita fonologického systému zkoumaného jazyka zvyrazňuje porovnávání. Fonologický systém nebývá zcela homogenní; vnitřní diferenciací jazyka (lexikon :: gramatika; domácí :: přejaté lexikon; výrazy neutrální :: expresivní, ...) má svá fonologická diakritika. Mathesius uplatnil své obecné názory v řadě dílčích studií věnovaných především češtině, často v porovnání s jinými (nejsnadněji jsou dostupné v Mathesius 1947).

Tento výklad byl pozadím pro charakteristiku fonologie Trnkovy. Trnka byl na sjezdu v Haagu v doprovodu své manželky, ale vlastním příspěvkem se ho neúčastnil. Otiskuje v příštím roce (Trnka 1929b) studii, která chápe foném jako jednotku významově distinktivní; jejím úkolem je ukázat porovnáním synchronního průřezu staroanglického a novoanglického, jak se systémově promítl vývoj ležící mezi těmito dvěma stavy. Výhoda fonologického přístupu – jak zdůraznil Trnka – je v tom, že svou inherentní systémovostí vylučuje při diachronním zkoumání atomizaci vývojového procesu.

Plný obraz Trnkovy fonologie nedal na sebe dlouho čekat. Již v roce 1935 vychází Trnkova systematická fonologie moderní spisovné angličtiny (Trnka 1935), vlastně první – a také jediné systematické synchronní pojednání fonologie moderního jazyka vzniklé v Kroužku. Vydání v sérii *Prague Studies in English* nebylo zvláště šťastné; kniha vyšla o 31 let později v Japonsku.

Pokud jde o chápání fonémů a jejich paradigmatických vztahů, shoduje se Trnkova fonologie v nejhrubších rysech se systémem Trubeckého, jak ho známe např. z jeho knihy *Grundzüge* (Trubeckoj 1939): Zjištěný fonematický repertoár je na základě relevantních fonematických rysů artikulační povahy artikulován paradigmatickými vztahy; fonémy vstupují do opozic, jejichž členy se liší jedním rysem (cojunct, např. /t/ :: /d/, /p/ :: /t/), nebo více rysy (disjunct, např. /p/ :: /d/, /z/ :: /š/, /m/ :: /d/, /h/ :: /ŋ/). Při přípravě japonského vydání Trnka nepřijal Jakobsonův systém akustických distinktivních rysů, ač uznává, že to by nás zbavilo lokalizačních protikladů (např. /p/ :: /t/ :: /k/), které musíme klasifikovat jako protiklady ekvipolentní (při /p/ :: /t/ rozhodujeme mezi labiálou a dentálou). V Jakobsonově systému je uvedený vztah /p/ :: /t/ protikladem privativním (akusticky temný :: netemný). Důvod, který Trnka pro svůj krok uvádí – terminologické obtíže – nezní příliš přesvědčivě. Opozice se neuplatňují ve všech pozicích stejně; v některých pozicích dochází k neutralizaci, např. v 3sg *dips*, *sobs* je rozdíl /s/, /z/ kontextově vázán (na rozdíl od *dips*, *tips*, kde rozdíl /d/, /t/ je kontextově volný). Pro Trnku je pojem archifonému zbytečný – na rozdíl od Jakobsona v období, kdy Trnka svou knihu psal. Je to odlišnost organická, protože hlavní část Trnkovy fonologie je věnována sledování distribuce anglických fonémů, fonematickým cizostem v lexiku (např. *meander*), fonologické výstavbě monomorfematického slova a funkčnímu zatížení fonémů v pohledu statistickém. Snadno se domyslíme, že věcný obsah morfonologie Trubeckého patří u Trnky do fonologie. Trnkova fonologie se tedy zdá být pouze svého druhu syntézou pojetí Jakobsona/Trubeckého a pojetí Mathesiova. Tento dojem však trvá jen potud, pokud nesledujeme, jak různě fonologie působila v dalším rozvíjení těchto

dvou lingvistů – Jakobsona a Trnky. Shodou okolností nalézáme tento rozdíl (Jakobson 1932; Trnka 1932) v téže publikaci – ve sborníku věnovaném V. Mathesiovi k 50. narozeninám (*Charisteria* 1932); také v Kroužku přednášeli oba v týž večer (6. 5. 1932).

Jakobson (1932) otiskl v *Charisteriích* svou studii *Zur Struktur des russischen Verbuns*, v níž je morfologická rovina významová modelována podle autorovy fonologie; je tedy – jako fonologie – zaměřena na paradigmatickou reprezentaci. Podobně jako se fonémy liší jako invarianty od kontextově vázaných variantů, staví Jakobson v rovině významové proti sobě paradigmatické invariantní významy a syntagmatické (kontextové) varianty – obsahové funkce vnitřně motivované paradigmatickým invariantním významem. Toto své pojetí demonstroval na rozboru ruského slovesa a o něco později ruského pádového systému (Jakobson 1936). Rozlišením paradigmatických významových invariantů a (syntagmatických) variantů je v nejhrubších rysech naznačena hierarchie jazykových rovin – morfologie a syntaxe; dodejme, že je tak aktualizován problém formální struktury a funkce. Dále Jakobson v rozpracování hierarchie jazykových rovin nešel.

Trnka ve své stati v *Charisteriích* nepostuluje invariantní významy a ani později nepřijal Jakobsonovu myšlenku za vlastní, spíše – jak uvidíme, se od Jakobsona vzdaloval v rozvádění svých základních tezí (Trnka 1961, 1967). Trnka ale rozlišuje hlavní význam (principal meaning) tvaru a významy ostatní (additional meanings). Strukturální morfologie studuje vzájemné vztahy hlavních významů v morfologických systémech; vedlejší (přídavné) významy jsou předmětem obsahové analýzy (semasiological analysis) morfologických tvarů. Zdá se, že nenalézáme velký rozdíl mezi Jakobsonem a Trnkou. Také u Trnky je ve významovém ohledu strukturální morfologie protějškem studia fonematických protikladů a sémaziologickou analýzu můžeme přirovnat k rozboru variantů (tj. fonémů/hláskových typů) ve fonetické reprezentaci. Nezdá se ale náhodné, že v pasáži uvádějící pojem morfologických exponentů Trnka mluví o *morfologických funkcích* v podstatě ve smyslu *morfologických významů*; toto pojetí Trnka později rozvinul (Trnka 1966), mohlo mu již na počátku tanout na mysli, protože se s ním setkal u Martyho (Landgrebe 1934). Ale i kdyby tomu tak nebylo, směr, kterým Trnka šel dále, byl již předurčen tím, co pro něho bylo východiskem; a tím byla stránka výrazová (morfologický exponent). O stránce výrazové (morfologickém exponentu) lze mluvit jen v poměru k stránce obsahové (k jistému morfologickému významu, k jisté morfologické funkci); o jaký význam ale jde, je na jisté etapě irelevantní.

Morfologické exponenty reprezentující morfologické významy/ funkce jsou různé; jsou např. vázány na slovo a jen s ním přemístitelné na rozdíl od prostředků, které jsou založeny na aranžmá slov ve skupinách a na spojování s pomocnými slovy (mohou být také komplexní; např. v případě českého *pohoří*). Podle charakteristického rázu morfologických exponentů lze mluvit o typologických jazykových skupinách. Trnka však na pojmu morfologického exponentu nebudoval strukturní typologii, nýbrž strukturní gramatiku, stratifikační model jazyka. Tvůrcem strukturní typologie v Kroužku se stal V. Skalička, který si za tímto účelem vybudoval stratifikační model jazyka v leccems obdobný modelu Trnkovu (Skalička 1933).

Přirazování morfologických exponentů k morfologickým funkcím odhaluje strukturu složitých celků; ty jsou strukturně dvoučlenné, i když mechanická segmentace je jiná (srov. uvedený příklad *pohoří*). Některé komponenty mohou být zbytkové (srov. angl. *flabby* se zřetelnou příponou *-y* ke zbytkovému základu *flab-*). Dobíráme se struktury slov a organizace formálních systémů. Ty jsou založeny jednak na společné bázi (morphological groups), jednak na vztahu komplementárnosti mezi bázi a morfologickým exponentem. Z hlediska gramatické morfologie jsou zvláště důležité jednak elementární morfologické skupiny (paradigmata *domin-us, domin-i, domin-o, ...; laud-o, laud-as, ...*), jednak diference paradigmat – případy komplementárnosti mezi bázi a morfologickým exponentem (*domin-us, -i, ... :: victor-Ø, -is, -i, ...; laud-o, laud-as, ... :: aud-io, aud-is, ...*). Synonymie morfologických exponentů paralelních paradigmat umožňuje homonymii morfologických exponentů (srov. nejen *pulchr-a, pulchr-ae, pulchr-ae :: felix, felic-is, felic-i*, ale také sg *pulchr-a, pulchr-ae, pluchr-ae :: pl pulchr-ae, pulchr-arum, pulchr-is*). Toto je tedy základ, který Trnka postupně rozvíjel (Trnka 1958, 1961). Je pochopitelné, že především ho zajímalo chování morfologických exponentů. Jsou všechny případy shodý, tj. případy nerozlišení morfologických exponentů, stejně? Je třeba rozlišovat případy typu GDsg *femin-ae* od případů typu DAbpl *femin-is*. V prvním případě jde o homonymii (o výrazový synkretismus), který se řeší na pozadí Gsg :: Dsg v jiných deklinacích (např. Gsg *legis :: Dsg legi*); v druhém případě jde o stálý synkretismus v pl, o morfologickou neutralizaci, jev analogický poměrům ve fonologii. Např. v obecné češtině se nekompaktní dlouhé vokály nečlení na difúzní (:: nedifúzní) jako je tomu u krátkých; srov. /i:/, /u:/ :: /a:/ ~ (/i/, /u/ :: /é/, /o/) :: /a/. Další typ neutralizace je motivován lexikální stránkou báze (např. vztahová adjektiva se nestupňují; srov. *kyslíkový* (přístroj), *těžní* (věž)). Poslední typ neutralizace je dán syntaktickou souvislostí (např. *hráči mají dřevěné pálky*) a je obdobou kontextové vázanosti ve fonologii. Tento aspekt Trnka později

důkladně rozpracoval (Trnka 1966); modelující působení Trnkovy fonologie na celek jazyka se tu projevilo zvláště zřetelně.

Trnkova syntagmatická morfologie, která vyšetřuje spojování slov a morfologických opozic ve větách, tvoří v strukturní morfologii paralelu fonologické distribuce. Jejimi kategoriemi nejsou konstituentní vztahy větné (subject – predicate, predicate – attribute, subject – object) stejně jako se věta nečlení na slova a jejich tvary. Základní vztahy v syntagmatické morfologii jsou: *determination :: indetermination* (prostá juxtaopozice bez syntagmatického vztahu), *coordination :: subordination* (srov. *parents and children :: parents with children*), *integration :: contrastiveness* (srov. *cold war :: cold water, the iron curtain :: the silk curtain*) a *compatibility :: incompatibility of morphological oppositions* (v některých kontextech dochází k neutralizaci morfologických opozic, např. *he said, he would be satisfied*). Poznamenejme, že takové vztahy můžeme zjišťovat také mezi vyššími jednotkami (srov. *no pain, no gain; east or west, home is best*).

Slovní druhy (Trnka 1962) lze v základním půdorysu definovat v strukturní morfologii účastí báze na svazku morfologických protikladů, které jsou binární; tak lze např. definovat substantiva, aniž se dovoláváme tzv. kategoriálního významu substance. Vedle svazků morfologických významů se při definování slovních druhů uplatňují vztahy syntagmatické morfologie. Některé případy – tradičně považované za slovní druhy, např. číslovky – jsou kategoriálně a syntagmaticky heterogenní a spojuje je lexikální význam báze. Zasažení strukturní morfologie do celku jazyka je dáno hierarchickým uspořádáním jazykových rovin (Trnka 1958, 1961, 1964, 1978). Hierarchie rovin nesmí vzbuzovat představu extenze a hranic, protože tak se roviny fungování jazyka nechovají.

Fonematická rovina realizuje morfologické exponenty; je to jednak subsystem (inventář), jednak substruktura, která jednotky tohoto inventáře organizuje v syntagmatických posloupnostech. Tento dvojitý pohled – paradigmatický a syntagmatický – platí i v případě dalších rovin. Morfémy na rozdíl od fonémů jsou již znakové – tedy významové – jednotky, ale jednotky vázané na slovo, realizující slovo.

Strukturní morfologie analyzuje tedy jazykovou rovinu realizovanou rovinami nižšími; jako složka realizující se podílí na syntaktické rovině, která je založena na vlastních konstituentních vztazích. Také syntaktická rovina větná má svou paradigmatickou – a jak jsem již naznačil při syntagmatické morfologii – i svou syntagmatickou. Hierarchii jazykových plánů uzavírá v Trnkově formulaci rovina výpovědní (Trnka v náznaku již 1941; explicitněji 1964); ta má svou vlastní artikulaci (téma :: réma). Protože se v této

rovině realizují stylistické protiklady, je stylistická homogennost integrujícím faktorem tohoto plánu završujícího hierarchii.

Je třeba si uvědomit, že v době, kdy pražská fonologie slavila své velké úspěchy, byla morfologie – a gramatika vůbec – nejslabším místem v teorii Pražské školy. Koncepte Karcevského vyložená v jeho knize *Système du verbe russe* (1927) se nestala předmětem soustředěného zájmu; její ideje asimiloval především pozdější vývoj, i když nelze pochybovat o tom, že v lecčems se mohou skrývat podněty vedoucí ke Karcevskému; někdy to je však zcela jisté (Karcevskij 1931, 1937; Daneš-Dokulil 1958). Mathesiusův model funkční gramatiky (Mathesius 1911; 1926) byl svým základem neapriorní, ale o jeho perspektivě se kupodivu nediskutovalo. Formální struktura byla v něm podřízena univerzálním funkčním kategoriím; její úlohou bylo pořádat funkční jednotky podle jazykově specifických kritérií. Jakobsonova strukturní morfologie k celkovému pojetí gramatické stavby vést nemohla; její význam spočíval v tom, že svým zaměřením na paradigmatickou invariabilitu připomněla rozhodující význam strukturního aspektu, který dobře formuloval již Karcevskij (1927). Takto viděno to byla vlastně polemika s Mathesiovým funkcionalismem. V této situaci se objevují počátky Trnkovy strukturní morfologie, která byla, jak jsem již ukázal, od počátku zaměřena na formální strukturu; významnou podporu strukturního zaměření na celek jazyka znamenala i Skaličkova strukturní typologie. Díky tomuto vývoji je možné mluvit o charakteristicky pražské strukturní gramatice.

Trnka se opíral o svůj systém fonologie a uplatňoval principy jeho výstavby při modelaci celku jazykové stavby. Trnkova cílevědomost a systematicčnost jeho lingvistického myšlení je o to pozoruhodnější, když si uvědomíme, že značnou část svého vědeckého programu uskutečňoval bez jakéhokoli kolísání, v době, kdy již neměl oporu v diskusním prostředí Kroužku, po roce 1948; útěchou mu byla *Skupina pro funkční jazykozpyt*, kterou si uhájil. Trnka nejen střežil svěřenou hřívnu idejí strukturní lingvistiky, ale ve svém díle ji stále množoval. Náš výklad o Trnkovi by byl neúplný, kdybychom zůstali u věci značně technického rázu; uniklo by nám přitom také, co s sebou přinesla atmosféra válečných let. Kroužek ztichl jako dům, když odjedou letní hosté. Posmutněl, ale zklidněl; jakoby tušil, že zanedlouho se o některých věcech nebude moci volně veřejně mluvit, soustředil se ve svých diskusích na obecné otázky. Do Kroužku chodili jen ti, kdo zbyli v Praze; zvláštní je, že z Rusů, popř. Ukrajinců, v Kroužku přednášel za celou válku jen jednou historik Florovskij. Prořídle řady se ale doplňovaly o nové členy (příbyli J. Bělehrádek, J. Bělíč, Al. Jedlička, J. Honzl, K. Horálek, C.

Loukotka, J. Nováková, V. Polák, P. Poucha, L. Rieger, J. Vašica, J. Veltruský, F. Vodička, F. Žilka). Trnka, který se sblížil s myšlenkovým světem Jana Mukařovského (Mukařovský 1942) a sémiotikou S. Karcevského (Karcevskij 1929), promýšlí otázky stylu a stylistiky (1941). To ho vede k úvahám o poměru společensky normovaného (konvenčního) a individuálně tvořivého živlu v jazyce; současně v této souvislosti řeší poměr formálně strukturního a funkčního aspektu, který byl vývojem v Kroužku aktualizován: Trnka razí pojem internalizace/prožívání jazyka (Trnka 1948; text přednášky z roku 1943 v České akademii věd a umění). Uživatel jazyka ho nenachází hotový – jen ho začít užívat; materiál, který ho obklopuje, musí prožít v úzu, musí zkoušet, zda pravidla, jež si odvozuje a jichž užívá, vedou k porozumění, pro něž jazyk vlastně existuje, musí si jazyk svého společenství přivlastnit, musí ho internalizovat. Trnkovy úvahy dobře zapadají do atmosféry Kroužku od poloviny 30. let, kterou lze nazývat sémiotickou. V pojmu internalizace jazyka se domýšlí znaková povaha jazyka; jazyk jako znakový systém existuje právě skrze interpretaci jeho uživatelů, skrze internalizaci. Přístup mluvčích k jazyku je a zůstává elementárně hermeneutický. Proto je jazyk nutně proměnlivý, vyvíjí se proto, že je to internalizovaný znakový systém, nikoliv nomenklaturní soustava. Proměny jazyka pramení nejen z praktické nástrojové teleologičnosti, ale i z teleologičnosti vnitřně modelační; to všechno lze zahrnout pod pojem jazykové kreativity. Dodejme, že se tak jazyková znaková struktura vnořuje do říše znaků, takže např. zřetel ke kognitivním procesům je toho přirozeným důsledkem. Trnka (1948) připomíná, jak byl pro moderní vývoj důležitý vliv filozofie Franze Brentana, a nemohl si nepovšimnout pansémiotismu Antona Martyho, který byl jedním z nejvýznamnějších členů Brentanova okruhu.

Trnkovy výklady o významové stránce (významu) vyrůstají z jeho formálně strukturního zaměření a těsně navazují na jeho ideu internalizace jazyka (Trnka 1960, 1961, 1967). Z hlediska formálně strukturního je slovo nositelem významové funkce (Langrebe 1934) bez pozitivní charakteristiky, tedy jako jednotka opozitivní v jazykovém systému. V úzu se takové jednotky naplňují kognitivním a hodnotícím obsahem a s touto pozitivní specifikací vystupují jako sémantémy; uživatel je tak interpretuje a může kreativně využívat jejich funkčně významové potenciality. Za *centrální* (typický) význam sémantému platí ten, který se nemění v úzu v poměru k jiným sémantémům (srov. *head :: neck, head :: foot*). Slovo jako jednotka ryze strukturní se tak může diferencovat na několik sémantémů. Často se však k centrálnímu významu druzí variantní významy a neoddelují se od něho, protože je s ním pojí jisté společné sémémy (srov. *I am taller by a head :: he kept his head; at*

one's bed's head :: at one's bed's foot). Binární opozice sémantémů obohátí hierarchické uspořádání sémantického systému; můžeme říci spolu s Karcevským (Karcevskij 1927), že takto se jazykové znaky nejeví jako prostě negativně různé, nýbrž jako diferenciatní, tj. vykazující jistý rozdíl na pozadí jisté shody.

Svou nejdefinitivnější verzi svých výkladů o významu (Trnka 1967) Trnka otiskl ve sborníku věnovaném R. Jakobsonovi. Jakobson napsal doslov k Friedovu záslužnému výboru z Trnkova díla (SPSL); zřejmě mu nebylo lhostejné, že se Trnka v pojetí významu ubírá svou vlastní cestou. V závěrečném odstavci doslova se prolíná zasloužené uznání s dobře zastřenou výtka: „Free of any opportunism and time-serving accomodation, Bohumil Trnka's work offers a marvellous example of the harmonious development of stable methodological premises. Just as contextual meanings could never hide from the scrupulous linguist the primacy of general meanings, in a similar way no transient circumstances were able to divert him from the fundamentals of his scientific endeavour“ (SPSL, s. 384).

Závěrečné postavení těchto odstavců neznamená, že k těmto obecným úvahám Trnka dospívá v závěru výstavby svého systému; jestliže chápal jazyk jako znakový systém, musely ho zaměstnávat od konce 30. let. Nebyla to doba pro Kroužek nejšťastnější, ale Trnka na této cestě vytrval i v době mnohem nepříznivější, která měla přijít, a své dílo dokončil. Je to tím spíše cenné, že důvodem umlčení Kroužku bylo ideologické nebezpečí, které s sebou přinášelo rozvíjení sémiotické problematiky.

LITERATURA

- Actes du Premier congrès international de linguistes tenu à La Haye du 10–15 avril 1928. Leiden 1928.
- DANEŠ, F., DOKULIL, M.: K tzv. mluvnické a významové stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 231–246.
- FRIED, V.: Introduction: A brief survey of the life and work of Bohumil Trnka 1982. In: SPSL 1982, 1–19.
- CHARISTERIA Guilelmo Mathesio quinquagenario ... oblata. Praha 1932.
- JAKOBSON, R.: Zur Struktur des russischen Verbums. In: Charisteria, Selected writings 1, 1932, 3–15.
- JAKOBSON, R.: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. TCLP 6, 1936, 240–288. Těž Selected writings 2, 23–71.
- JAKOBSON, R.: Selected writings 1–2. Vol. 1: Phonological studies 2. vyd. Vol.: 2: Word and language. The Hague – Paris 1971.
- KARCEVSKIJ, S.: Système du verbe russe. Essai de linguistique synchronique. Praha 1927.

- KARCEVSKIJ, S.: Du dualisme asymétrique du signe linguistique. TCLP1, 1929, 88–95.
- KARCEVSKIJ, S.: Sur la phonologie de la phrase. TCLP 4. 1931, 188–227.
- KARCEVSKIJ, S.: Phrase et proposition. In: Mélanges de linguistique et de philologie offerts à J. van Ginneken, Paris 1937, 59–66.
- LUELSDORFF, P. A.: The Prague School of structural and functional linguistics. Linguistic and literary studies in Eastern Europe 41. Amsterdam, Philadelphia; J. Benjamins ed., 1944.
- LANDGREBE, L.: Nennfunktion und Wortbedeutung: Untersuchungen zu Marty's Sprachphilosophie. Halle 1934.
- MATHESIUS, V.: O potenciálnosti jevů jazykových 1911. In: Vachek, J. 1982, 2–28.
- MATHESIUS, V.: New currents and tendencies in linguistic research. In: MNHMA. Sborník vydaný na paměť ... prof. Josefa Zubatého na Univerzitě Karlově 1885–1925. Praha 1926, 188–203.
- MATHESIUS, V.: K fonologickému systému moderní angličtiny. ČMF 15, 1929, 129–139.
- MATHESIUS, V.: On the phonological system of modern English. In: Donum natalicium Schrijnen. Nijmegen. Utrecht 1929.
- MATHESIUS, V.: La structure phonologique du lexique du tchèque moderne. Contribution à phonologie comparée. TCLP 1. 1929.
- MATHESIUS, V.: Ziele und Aufgaben der vergleichenden Phonologie. In: Xenia Pragensia, Praha 1929, 432–445.
- MATHESIUS, V.: Pokus o teorii strukturální mluvnické. SaS 2, 1936, 47–54.
- MATHESIUS, V.: Čestina a obecný jazykozpyt. Praha 1947, Melantrich.
- MATHESIUS, V.: Kořeny mého lingvistického myšlení. In: Vachek J. (vyd.), V. Mathesius, Jazyk, kultura a slovesnost. Praha, Odeon 1982.
- MUKAŘOVSKÝ, J.: Místo estetické funkce mezi ostatními. 1942. In: Jan Mukařovský, Studie z estetiky. Praha, Odeon 1966, 65–73.
- NEKVPIL, J.: Historiografické poznámky k problematice věty a výpovědi. Jazykovedný časopis 38, 1987, 60–77.
- NOSEK, J.: Bohumil Trnka. Studies in Functional linguistics. Praha 1990.
- NOSEK, J.: Bohumil Trnka 1895–1984. Linguistica Pragensia 2, 59–60.
- PŘÍSPĚVKY k dějinám řeči a literatury anglické od členů anglického semináře při Univerzitě Karlově 1. Praha, Univerzita Karlova 1924.
- SKALIČKA, V.: Zur ungarischen Grammatik, Praha 1935.
- SPSL: V. Fried (ed.) Bohumil Trnka, Selected papers in structural linguistics. Contributions to English and general linguistics written in the years 1928–1978. Afterword Roman Jakobson. Berlin – New York – Amsterdam, Mouton Publishers 1982.
- TCLP 4: Réunion phonologique internationale tenu à Prague (18–21/XII. 1930). Travaux du Cercle Linguistique de Prague 4, Praha 1931.
- TRNKA, B.: Příspěvky k syntaktickému a frazeologickému vývoji slovesa to have. Studies in the syntactical and phraseological history of the verb to have. In: Příspěvky k dějinám ...1, 1924, 3–39.

- TRNKA, B.: Syntaktická charakteristika anglosaských památek básnických. A syntactical analysis of the language of Anglosaxon poetry. In: Příspěvky k dějinám ... 2, 1925, 167s.
- TRNKA, B.: Some remarks on the phonological structure of English. In: Xenia Pragensia 1929.
- TRNKA, B.: On the syntax of the English verb from Caxton to Dryden. TCLP 3, 1930. Přetištěno dvakrát: Tokyo 1956, Lichtenstein 1974.
- TRNKA, B.: Some thoughts on structural morphology. In: SPSL 1932, 299–302.
- TRNKA, B.: Synchronie a diachronie v strukturním jazykozpytu. ČMF 20, 60–66.
- TRNKA, B.: A phonological analysis of present-day Standard English. In: Prague Studies in English 1, 5. Praha, Univerzita Karlova 1935.
- TRNKA, B.: K otázce stylu. SaS 7, 1941, 61–72. angl. překl. v SPSL, 364–381.
- TRNKA, B.: Jazykozpyt a myšlenková struktura doby. SaS 10, 1948, 73–80. Angl. překlad v SPSL, 49–60.
- TRNKA, B.: Zur Erinnerung an August Schleicher 1952. In: SPSL, s. 61–69.
- TRNKA, B.: Principles of morphological analysis 1961. In: SPSL 320–332.
- TRNKA, B.: On the morphological classification of words 1962. SPSL 333–335.
- TRNKA, B.: On the linguistic sign and the multilevel organization of language 1964. SPSL, 86–93.
- TRNKA, B.: On the basic categories of syntagmatic morphology 1966. In: SPSL, 340–344.
- TRNKA, B.: Words, semantemes, and sememes 1967. In: SPSL, 97–101.
- TRNKA, B.: The theory of sign levels and the relation of words to morphemes 1978. SPSL, 361–363.
- TRUBECKOJ, N. S.: Grundzüge der Phonologie. TCLP 9, 1939.
- VACHEK, J.: The linguistic school of Prague. An introduction to its theory and practice. Bloomington; Indiana University Press 1966.
- VACHEK, J.: V. Mathesius, Jazyk, kultura a slovesnost. Praha, Odeon 1982.

BOHUMIL TRNKA (1895–1984)

Prague phonology identifies in the linguistic world – and rightly so – with Jakobson and Trubeckoj. With a similar role in the field of grammar must be credited Bohumil Trnka; his stratificational model of the linguistic structure balancing paradigmatics and syntagmatics embraces not only grammar but phonology as well. In this respect Trnka combined judiciously Jakobson's/Trubeckoj's approach with a little known approach of Mathesius'. What must be emphasized is Trnka's clear understanding of the dominant role of the structural element in the structure :: function relationship which allowed him to lay ground for structural semantics and structural stylistics. In many respects Trnka's work was running parallel to Skalička's structural typology whose contribution to Prague linguistic thinking was reaching far beyond the limits of typology. It has to be pointed out that Trnka's work was progressing steadfastly in spite of the adversities of the post-war years characteristic in this country.